

Cite: Gladun, Oleksandr, & Puhachova, Maryna (2024). Demografichni vtraty balkanskykh krain unaslidok voien [Demographic Losses of the Balkan Countries Resulting from the Wars]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (57), 3—23. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.003>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.03.003>

УДК 311.17; 314.14; 314.15

JEL Classification: C82, J11, H56

ОЛЕКСАНДР ГЛАДУН, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., заст. директора з наукової роботи

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: gladun.ua@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6354-6180

Scopus ID: 56682893300

МАРИНА ПУГАЧОВА, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., голов. наук. співроб.

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: maryni@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1680-4284

Scopus ID: 58633072000

ДЕМОГРАФІЧНІ ВТРАТИ БАЛКАНСЬКИХ КРАЇН УНАСЛІДОК ВОЄН

З погляду на сучасний стан, в якому опинилась Україна через російсько-українську війну, виникає багато питань щодо можливості оцінити демографічні втрати внаслідок цієї війни. Корисною підготовкою для апробації методологічної бази щодо майбутніх розрахунків є дослідження демографічних втрат країн Західних Балкан під час найновіших воєн у цьому регіоні. Отже, актуальним на даний час є дослідження специфіки використання загальних методологічних підходів визначення втрат до умов конкретної соціальної катастрофи; оцінка демографічних втрат республік колишньої Югославії внаслідок балканських воєн з урахуванням специфіки перебігу кризи та наявної інформаційної бази; визначення можливості застосування використаних підходів до оцінки демографічних втрат унаслідок російсько-української війни. Мета статті — спроба оцінити демографічні втрати республік колишньої Югославії внаслідок бал-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

канських воєн. Завданнями є аналіз наявних даних та досліджень щодо демографічних втрат і отримання їх власної оцінки. Науковою новизною є узагальнена інформація з різних джерел і дослідження специфіки її формування, авторська оцінка надсмертності та дефіциту народжень в окремих республіках колишньої Югославії. Для цілей аналізу авторами наведено хронологію подій на Західних Балканах кінця ХХ — початку ХХІ століть і визначено джерела інформації щодо втрат для кожної колишньої югославської республіки. Але, незважаючи на те, що у відкритому доступі можна знайти немало джерел, вони відрізняються і різноманітністю у даних, і методологією розрахунків, і неповнотою подання. У статті представлено узагальнену інформацію щодо кількості померлих унаслідок воєнних конфліктів на базі декількох аналітичних сайтів. Авторами визначено два підходи, згідно з якими можна розрахувати демографічні втрати: перший — оцінювання прямих і непрямих втрат, другий — використання рівняння демографічного балансу, коли оцінюється надсмертність та дефіцит народжень. У всіх наведених у статті ресурсах визначення втрат здійснюється за першим підходом, автори статті зробили спробу оцінити демографічні втрати за другим підходом. За цим підходом за даними Євростату вдалося визначити втрати тільки для трьох країн: Сербії, Словенії та Хорватії. По двох регіонах Євростат не надає демографічних даних у роки активних воєнних дій: по Боснії і Герцеговині за 1992—1995 рр., по Косово за 1998—2001 рр. У Македонії число втрат було невеликим, що робить недоцільним побудову гіпотетичної моделі, а Чорногорії вдалося взагалі уникнути війни. Отже, обидва підходи мають одну спільну проблему — відсутність надійної інформаційної бази. Тим не менш, розбіжності в оцінках втрат за двома підходами є природними через використання різних методологічних інструментів. Проте величина і причини великих відмінностей потребують додаткових досліджень. Слід зауважити, що оцінку прямих втрат існує доволі багато, спроб же оцінити надсмертність у окремих республіках колишньої Югославії авторам на момент дослідження не було відомо. Отримані оцінки потребують критичного аналізу та, у разі необхідності, уточнень. Перспективним напрямом є реконструкція (або уточнення) демографічної динаміки (особливо для Боснії і Герцеговини) з урахуванням довготривалих демографічних тенденцій.

Ключові слова: демографічні втрати, балканські війни, надсмертність, дефіцит народжень, загальний коефіцієнт смертності, загальний коефіцієнт народжуваності, рівняння демографічного балансу.

Постановка проблеми. Катастрофічні події є супутниками людства протягом всього періоду його існування. Є різні класифікації катастроф залежно від мети дослідження. В контексті статті нас цікавлять соціальні катастрофи, наслідки яких впливають на демографічну ситуацію в конкретній країні. Соціальні катастрофи виникають у результаті діяльності груп людей (соціальних груп, партій) або держави. До соціальних катастроф зараховують війни, революції, масовий терор. До цієї групи можна віднести також і масові епідемії та голод. Хоча їх виникнення спричинено біологічними та кліматичними умовами, їх перебіг і результат багато в чому залежать від політичних рішень влади та поведінки певних суспільних груп.

Наслідками масштабних катастроф є руйнування звичного порядку життя, необхідність переїзду на іншу територію, матеріальні, а головне — людські втрати. Чим масштабнішою є катастрофа, тим більший її вплив на

демографічний розвиток держави. Одним із наслідків катастрофи є демографічні втрати — зменшення чисельності населення. Демографічні втрати внаслідок катастроф продовжують впливати на ситуацію в країні протягом кількох наступних поколінь.

Оцінка демографічних втрат є одним із завдань демографічної науки. Важливість такої оцінки зумовлена як необхідністю задоволення суспільного інтересу («скільки людей ми втратили»), так і суто професійними аспектами (вплив на перебіг демографічних процесів, врахування у прогнозах, розробка заходів щодо зменшення негативного впливу втрат тощо). Кожен окремий випадок слід аналізувати з урахуванням його специфіки, з іншого боку, розв'язання конкретної проблеми збагачує загальний досвід оцінки втрат, який може бути використаний при дослідженні інших катастроф.

Зараз на європейському континенті відбувається російсько-українська війна — найбільша за масштабами після Другої світової війни. Вона триває, тому визначення демографічних втрат неможливе. Проте в Європі вже більше 30 років продовжується так звана балканська криза, початок якої поклав розпад Югославії. Її перебіг мав як «гарячі» фази, так і періоди затишшя. Дослідження демографічних втрат новоутворених після розпаду Югославії країн має практичний і науковий інтерес, а набутий досвід може бути використаний при оцінці демографічних втрат унаслідок російсько-української війни.

Актуальність теми. Актуальність зумовлена необхідністю: а) дослідження специфіки використання загальних методологічних підходів визначення втрат до умов конкретної соціальної катастрофи; б) оцінки демографічних втрат республік колишньої Югославії внаслідок балканських воєн з урахуванням специфіки перебігу кризи та наявної інформаційної бази; в) визначення можливості застосування використаних підходів до оцінки демографічних втрат унаслідок російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потреба в оцінці втрат унаслідок катастроф завжди постає вже під час самої катастрофи, хоча обґрунтовані оцінки можуть бути отримані за кілька років після закінчення катастрофи. Як справедливо зазначається у дослідженні Світового банку [1], немає одного ідеального показника, який би відобразив повний масштаб впливу конфлікту. Це стосується втрат людських життів і знищення фізичних активів, частина з яких може бути відновлена. Ця праця присвячена дослідженню економічних та соціальних (зокрема демографічних) наслідків конфлікту в Сирії. У статті, опублікованій групою авторів у 2013 р. у журналі «*International Studies Quarterly*» [2], достатньо докладно досліджено демографічні та економічні наслідки різних конфліктів (Друга світова війна, локальні та громадянські війни) для 14 країн. У роботі [3] з метою оцінки непрямого впливу збройних конфліктів на смертність цивільного населення автори проаналізували інформацію по 193 країнах за

період з 1990 по 2017 рік. Для побудови моделей використано інформацію «Програми даних конфліктів» Упсальського університету (*Uppsala Conflict Data Program, Uppsala University*) та дослідження Глобального тягаря хвороб (*Global Burden of Disease, GBD*). У *GBD* смерть, пов'язана з бойовими діями, вказана як окрема причина смерті, дає змогу використовувати у моделях інші причини смерті окремо. Це перше дослідження, яке кількісно визначило непрямий вплив збройних конфліктів на смертність цивільного населення в усьому світі. За результатами дослідження було виявлено пов'язане з війною збільшення смертності від усіх причин і смертності від конкретних причин в усіх вікових групах та обох статях, але діти віком 0—5 років мали найбільше відносне зростання смертності.

У дослідженні [4] наголошено, що кризи, спричинені збройними конфліктами чи стихійними лихами, мають різноманітні наслідки для здоров'я людини, включаючи погіршення психічного здоров'я та тривалу втрату працездатності. Це в кінцевому підсумку визначається кількістю смертей, які криза спричиняє прямо (внаслідок насильства чи механічної сили природи) або опосередковано (через погіршення стану здоров'я та підвищений вплив факторів ризику, як-от перенаселеність, погане харчування, низька якість або нестача води та антисанітарія). На нашу думку, важливими є узагальнення, «обережно» зроблені автором: значне підвищення смертності є дуже поширеним явищем, особливо під час гострої фази надзвичайної ситуації та в країнах із низьким і середнім доходом; у фазі тривалої кризи підйоми менш виражені, але зберігаються тривалий час; ВПО мають вищу смертність ніж непереміщене населення, яке постраждало від кризи, тоді як біженці, котрі живуть у доступних таборах, мають нижчий рівень смертності; більшість смертей, пов'язаних з кризою, є непрямим її наслідком, за винятком збройних конфліктів високої інтенсивності; у країнах із низьким і середнім рівнем доходу діти зазнають вищої смертності як на початку, так і під час кризи, смертність серед людей похилого віку в основному залишалася невимірною, але, ймовірно, також спричиняла непропорційний внесок у надмірну смертність. Ще одним важливим моментом при дослідженні демографічних процесів, які відбуваються під час і після закінчення воєнних конфліктів, є наявність та доступність до достовірної статистики про населення. А у дослідженні Європейської ради з міжнародних відносин (*The European Council on Foreign Relations, ECFR*) доведено, що викривлення під час трактування навіть достатньо достовірної статистики призвело до хибних висновків щодо чисельності населення у регіоні Західних Балкан [5]. Автори наводять приклад щодо відсотка скорочення населення Косова, нібито розрахованого за публікацією їхньої організації: воно між 2007 і 2018 роками втратило 15,4 % свого населення, хоча за підрахунками *ECFR* населення Косова з 1990 по 2017 рік скоротилося всього приблизно на 4,27 %.

Такі непорозуміння є поширеними: окрім відсутності надійних даних, демографічною статистикою колишньої Югославії часто зловживають — її завищують або применшують — у політичних цілях. У 2006 р. дослідження Європейської ініціативи стабільності (*European Stability Initiative — ESI*) [6] продемонструвало, як статистичні дані в Косово тривалий час спотворювались урядами регіону та, що ще гірше, міжнародними організаціями, які мали власні інтереси у використанні невірних даних. Так, за результатами цього дослідження *ESI* робиться висновок, що МВФ неточно оцінює обсяги закордонних переказів до Косова від албанців, які працювали в Німеччині, через зміну у міграційній політиці та важкість підрахувати розміри грошових переказів, що вплинуло на обсяги іноземних інвестицій у регіон [5].

Слід підкреслити, що більшість дослідників використовують як відправну точку для аналізу останній перепис населення Югославії, проведений у 1991 р. У більшості досліджень стверджується, що населення Боснії та Герцеговини до війни становило 4,4 млн осіб, проте, як стверджують автори [5], ця цифра включає 234 213 гастарбайтерів та їхні родини, які не були в країні. І це лише за офіційними даними. Деякі демографи вважають, що кількість людей, котрі фактично проживали в Боснії і Герцеговині на момент початку війни, становить лише 4 млн. У Косово в 1991 р. албанці бойкотували перепис, тому їх чисельність було оцінено державними установами. І щороку після цього (включаючи період війни та виїзду сербів) офіційні оцінки використовували дані попередніх років і ігнорували той факт, що рівень народжуваності різко впав після початку конфлікту. Коли нарешті відбувся перепис у 2011 р., серби на півночі країни бойкотували його. У Сербії албанці з півдня країни бойкотували перепис 2011 р. [5].

У деяких джерелах війни на Балканах називають Балканською кризою, але на нашу думку, постійні збройні конфлікти, що виникали між країнами-колишніми республіками Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ), можна називати саме війнами, тому що вони більше відповідали визначенню, наведеному, наприклад, у [7]: включали комплекси заходів, спрямовані на захоплення чужих природних, енергетичних та людських ресурсів, демонстрували найвищий ступінь загострення стосунків у країні або між країнами і з'ясування стосунків за допомогою армії та зброї.

Мета і завдання. Метою статті є спроба оцінити демографічні втрати республік колишньої СФРЮ внаслідок балканських воєн. Завданнями — аналіз наявних даних та досліджень щодо демографічних втрат і отримання їх власної оцінки.

Науковою новизною є узагальнена інформація з різних джерел і дослідження специфіки її формування, авторська оцінка надсмертності та дефіциту народжень в окремих республіках колишньої Югославії.

Методи дослідження. Війни завжди призводять до підвищення смертності та зниження народжуваності. Для з'ясування кількості загиблих та

постраждалих під час воєнних конфліктів у різних регіонах і країнах світу дослідники намагаються використовувати якомога більше джерел через важкість доступу до достовірної інформації або її відсутність взагалі. Зазвичай труднощами у збиранні інформації є відсутність повної реєстрації демографічних подій (народжень, смертей) або надійних свідків, що робить неможливим безпосередньо з'ясувати точну кількість загиблих у масштабних зіткненнях сторін і зниклих безвісти, а жертви деяких воєнних злочинів (наприклад, зґвалтувань) не завжди звертаються до правоохоронних органів та за медичною допомогою. Для оцінки впливу різних соціальних катастроф на чисельність населення використовують два підходи. У першому підході демографічні втрати поділяють на дві категорії: прямі і непрямі втрати. До прямих втрат відносять військових, убитих під час бойових дій або померлих унаслідок поранень або хвороб, та цивільних, які були вбиті або померли внаслідок поранень або хвороб, безпосередньо на лінії зіткнення або у прифронтовій зоні. В українських реаліях до прямих втрат слід зараховувати також цивільних, загиблих унаслідок ракетних обстрілів, атак дронів та бомбардувань міст незалежно від відстані до лінії зіткнення. До непрямих втрат відносять вплив війни на те населення, яке не має безпосереднього стосунку до бойових дій: 1) підвищення смертності серед цивільного населення внаслідок поширення епідемій, стресу, зниження рівня надання медичної допомоги тощо; 2) скорочення народжуваності; 3) еміграцію.

Другий підхід є суто демографічним і базується на рівнянні демографічного балансу. За цим підходом оцінюють надсмертність та дефіцит народжень. Втрати через надсмертність (надлишкова смертність) розраховуються як різниця між реальною кількістю усіх померлих та їх очікуваною кількістю, яка могла б бути за умови відсутності катастрофи. Дефіцит народжень визначається як різниця між очікуваною кількістю народжених, яка могла б бути за умови відсутності катастрофи, та їх реальною чисельністю. Тобто для реалізації цього підходу складаються два демографічних баланси: реальний та гіпотетичний. Гіпотетичний баланс складається на підставі прогнозування зміни демографічних показників за умови відсутності війни. Таким чином, демографічні втрати будуть визначатись як різниця значень показників смертей та народжень у двох балансах.

Порівнюючи ці два підходи, можна визначити такі їх особливості і складнощі у застосуванні. У першому підході при визначенні прямих втрат необхідно підрахувати кількість військових та цивільних, загиблих унаслідок воєнних дій. Щодо військових, то облік загиблих здійснюється відносно точно. Але тут є певні проблеми, наприклад, доля зниклих безвісти, військовополонених, визначення першопричини смерті поранених чи захворілих. Що стосується цивільних, то проблема ще складніша. За допомогою прямих розрахунків навряд чи вдасться обчислити точну кількість

убитих. Потрібно бути свідомими того, що визначити з точністю до людини, скількох людей убила ця війна, неможливо.

Непрямі втрати об'єднують три складові, які визначити за єдиною методологією теж неможливо. Підвищення смертності серед цивільного населення, не пов'язаної з бойовими діями, може бути приблизно оцінено шляхом порівняння рівня смертності за причинами та віковими групами до і під час війни. Проте тут багато залежить від повноти реєстрації та визначення причини смерті. Скорочення рівня народжуваності також може бути оцінено на підставі даних до і під час війни. За цих обставин слід враховувати як абсолютну чисельність жінок репродуктивного віку, так і тенденції зміни репродуктивної поведінки: варто брати до уваги, що це не реально загиблі, а умовно ненароджені. Еміграція може бути оцінена за даними прикордонної служби і за даними відповідних установ різних країн, але тут можливий як недооблік, так і подвійний рахунок.

Другий підхід потребує складання реального балансу, але для цього потрібна оцінка загальної кількості померлих, кількості народжених та міграції. Але проблема полягає у тому, що під час катастрофічних подій руйнується система обліку, яка полягає у суцільній реєстрації кожної окремої демографічної події. Тобто на кінець війни відсутня оцінка чисельності населення, що не дає можливості відновити демографічний баланс за період війни. Тому потрібне проведення перепису населення, після нього — реконструкції демографічної динаміки за міжпереписний період. Гіпотетичний баланс складають на підставі аналізу трендів народжуваності та смертності до та після катастрофи. У цьому підході найбільш важливою є оцінка втрат через надсмертність. Хоча у загальнометодологічному плані проблема обчислення втрат унаслідок соціальних катастроф у демографічній науці є достатньо розробленою, однак у кожному конкретному випадку методологія розрахунків потребує певної модифікації відповідно до поставленої мети та специфіки інформаційної бази.

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів. Будь-яке дослідження впливу соціальних катастроф на демографічну ситуацію потребує, перш за все, визначення хронологічних меж. Як правило, період дослідження починається з року початку певної події і закінчується через 3—5 років після її закінчення. Пролонгація хронологічної межі за момент закінчення події пояснюється тим, що стабілізація демографічних процесів триває певний період часу після формального закінчення катастрофи. У разі великої тривалості соціальної катастрофи важливим є дослідження інтенсивності її впливу у різні часові періоди. Балканські війни склалися з багатьох подій, що відбувались одночасно або послідовно. Тому важливою складовою дослідження є визначення хронології подій.

Хронологія балканських воєн. На початок процесу розпаду СФРЮ складалася з шести республік: Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія,

Таблиця 1. Хронологія подій на Західних Балканах кінця ХХ — початку ХХІ століть

Терміни	Подія	Учасники	Чим закінчилося / наслідки
червень 1991 р. червень— липень 1991 р. вересень 1991 р. жовтень 1991 р. 1991—1995 рр. березень 1992 р. 1992—1995 рр.	проголошення державної незалежності десятиденна війна у Словенії проголошення незалежності Македонії вихід зі складу СФРЮ Словенії і Хорватії громадянська війна у Хорватії проголошення незалежності громадянська війна у Боснії і Герцеговині (спочатку — між боснійськими албанцями і боснійськими хорватами, потім приєднались боснійські серби)	Словенія і Хорватія Словенія, Хорватія, СФРЮ Македонія Словенія, Хорватія, СФРЮ Хорватія, самопроголошена Республіка Сербська Країна Боснія і Герцеговина Боснія і Герцеговина	перехід балканської кризи до гарячої стадії 7 липня 1991 р. — підписання Бріонської угоди між Словенією, Хорватією і СФРЮ за посередництва ЄС акт про незалежність. З 1993 р. країна проголосила назву «колишня югославська Республіка Македонія» підписання угоди серпень 1995 — уряд Хорватії провів воєнну операцію «Буяра» проти Республіки Сербська Країна акт про незалежність 18 березня 1994 р. у Вашингтоні підписано угоду про припинення вогню між Хорватською радою оборони та Армією Республіки Боснія і Герцеговина, яка покладає край боснійсько-хорватському конфліктові в ході Боснійської війни. 14 грудня 1995 р. підписана Дейтонської угоди, яка передбачала збереження єдиної держави, що складається з двох частин: Мусульмано-хорватської федерації та Республіки Сербської. Військова місія Європейського Союзу <i>EUFOR Althea</i> має повноваження нагляду за воєнним виконанням Дейтонської мирної угоди. Ці сили з 2004 р. замінили контингент НАТО
1996 р.	початок громадянської війни у Косово	Армія визволення Косова і албанські військові підрозділи проти сербсько-югославських військ	війзд з Косова близько 500 тис. албанських біженців, 12 тис. загиблих
осінь 1998— 1999 рр.	Косовська криза (сербсько-албанське протистояння)	Косово і Метохія, Сербія	воєнне втручання США і НАТО (березень—червень 1999). У червні 1999 р., згідно з резолюцією Ради Безпеки ООН № 1244, край перетворився на протекторат ООН — Тимчасову адміністрацію ООН у Косові, але, як і раніше, офіційно залишався частиною Сербії.

жовтень 2000 р.	усунення від влади за підсумками дочасних виборів президента Югославії, його арешт сербською владою (у червні 2001 р.)	влада Югославії	передача С. Мілошевича до Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії в м. Гаазі (Нідерланди)
січень— листопад 2001 р.	збройні зіткнення у Македонії	урядова армія й албанські сепаратистські налаштовані терористичні угруповання	підписання Охридської угоди 13.08.2001 р. після втручання ззовні й підключення до переговорного процесу міжнародних посередників
1 травня 2004 р.	вступ Словенії до Європейського Союзу	Словенія і ЄС	
1992—2003 рр.	існування Союзної Республіки Югославія (СРЮ)	Сербія і Чорногорія	
2003—2006 рр.	перейменування СРЮ на Державний Союз Сербії та Чорногорії	Сербія і Чорногорія	розпад союзу в 2006 р. та проголошення Сербією і Чорногорією незалежності
лютий 2008 р.	проголошення незалежності сербською автономією Косово і Метохії	Косово і Метохія	акт про незалежність
2010 та 2015 рр.	проникнення озброєних формувань з Косова на територію Македонії	Косово і Македонія	локальні конфлікти
червень 2018 р.	перейменування Македонії	Македонія	з лютого 2019 р. — Республіка Північна Македонія
10 грудня 2021 р.	Народна скупщина (парламент) Республіки Сербської (Боснія і Герцеговина) проголосувала за суттєве розширення прав автономії	Боснія і Герцеговина, Республіка Сербська	можлива дестабілізація ситуації у країні та на Балканах через бажання окремих балканських країн переглянути державні кордони у цьому регіоні
1 серпня 2022 р.	президентом Сербії було віддано наказ про воєнне втручання на територію Косова	Сербія і Косово	у відповідь на агресію сили <i>KFOR</i> (Kosovo Force) — міжнародні сили під керівництвом НАТО, відповідальні за забезпечення стабільності в Косово, були приведені в повну готовність. Шляхом переговорів між Косовим та Сербією напруженість тимчасово знято
листопад 2022 р.	чергові перемовини щодо залагодження кризи	Сербія і Косово	укладання угоди за посередництвом ЄС. Введення митротворців НАТО на територію Косова
грудень 2022 р.— січень 2023 р.	затострення конфлікту на кордоні	Сербія і Косово	продовження протистояння у 2023 р.

Джерело: складено авторами за інформацією з відкритих джерел.

Словенія, Хорватія та Чорногорія. У складі Сербії було два автономних краї: Воєводина та Косово, область Метохія, яка зараз перебуває під контролем Косово.

Термін «балканська криза» частіше за все застосовують для подій 1991—2002 рр., тобто від початку розпаду СФРЮ і до припинення збройного конфлікту у Македонії, але якщо уважно роздивитись усю хронологію подій (табл. 1), можна побачити, що і після підписання Охридської угоди у серпні 2001 р. збройні зіткнення на Балканах продовжувались. Загострення у стосунках між Сербією та Косово тривають і досі.

Джерела інформації щодо втрат. Серед джерел інформації, до яких найбільше звертаються дослідники демографічних наслідків війн і збройних конфліктів, можна визначити такі:

1) Упсальська програма даних про конфлікти, яка є головним у світі постачальником відомостей про організоване насильство та найстарішим поточним проектом збору інформації про війни і збройні конфлікти. Дефініція щодо збройного конфлікту, сформульована *UCDP*, стала світовим стандартом систематичного визначення та вивчення конфліктів. Програма надає інформацію про загиблих у збройних конфліктах і війнах, про організоване насильство і миротворчість. Річні, а іноді і місячні дані охоплюють період з 1946 по 2022 р. включно [8]. У табл. 2 наведено дані щодо кількості загиблих під час військових конфліктів на Балканах: загиблих з боку Косово включено до Сербії через формальне входження цього регіону до складу країни.

2) База даних про загибель у боях *PRIO (PRIO Battledeaths Dataset)* [9, 10] надає інформацію про кількість військових і цивільних осіб, загиблих у боях у державних збройних конфліктах за період 1946—2008 рр.

Таблиця 2. Кількість загиблих під час воєнних конфліктів на Балканах, 1991—2001 рр., осіб

Країна-учасник	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Боснія і Герцеговина	0	25 168	13 698	5 219	9 755	116	0	0	0	0	0
Північна Македонія	0	0	0	0	0	0	0	0	6	3	72
Сербія	3 295	1 868	0	0	0	2	9	1 446	2 173	0	0
Словенія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Хорватія	0	4 025	438	0	995	0	0	0	0	0	0
Чорногорія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: [8].

3) База даних «Кореляти війни» (*Correlates of War, COW*) [11] надає відомості про діадичні (двосторонні) війни, що відбувались упродовж 1816—2010 рр. у країнах світу. Вона містить окремі відомості, що стосуються боснійських і косовських збройних конфліктів.

4) Каталог конфліктів проф. Петера Брекке (*Peter Brecke*) зі Школи міжнародних відносин Сема Нанна в Технологічному інституті Джорджії (*Sam Nunn School of International Affairs at the Georgia Institute of Technology*) [12] містить набір даних про європейські конфлікти з 1400 по 2000 р. для регіонів Західної та Східної Європи. У ньому також є дані про населення, які дають змогу розрахувати відносну кількість загиблих, а ще змінні концентрації загиблих і щільності загиблих.

5) Сайт Національний мастер (*Nation Master*) [13] подає інформацію за 60-ма країнами і визначає, зокрема, кількість загиблих під час війни. Дані включають смерті через традиційні бойові дії на полі бою, партизанську діяльність і всі види бомбардувань військових підрозділів, населених пунктів тощо.

6) Оцінки втрат було зроблено демографами Я. Звєжховським і Є. Табо (*J. Zwierchowski, E. Tabeau*) для Трибуналу щодо злочинів на території колишньої Югославії. За даними їх дослідження, у Боснії і Герцеговині під час війни загинули від 89 до майже 105 тисяч людей. З них 65 % становили боснійці-мусульмани, 21,5 % серби, 8,5 % хорвати. Війна супроводжувалася етнічними чистками, створенням концтаборів, тортурами та розправами над полоненими, масовим згвалтуванням жінок, яких доводили до самогубства [14].

7) Наш світ у даних (*Our World in Data, OWD*) — один з небагатьох сайтів, де можна знайти деяку інформацію про балканські війни. На сайті представлена інформація щодо війн, які відбувалися на різних континентах, починаючи з 1945 до 2020 р. Команда сайту для формування таблиць, графіків і анімаційних діаграм спирається на частину джерел, зазначених вище, водночас тут публікують інформацію, яку не можна знайти на згаданих сайтах [15]. Наприклад, подано інформацію про загиблих у війнах військових і цивільних, але не враховуються смерті від хвороб або голоду. На сайті можна отримати відомості щодо кількості смертей на 100 тис. осіб протягом тривалого періоду балканських воєн. Команда розробників пояснює таке подання інформації різницею чисельності населення у різних країнах та різними аналізованими періодами. Проте, якщо визначити абсолютні числа втрат, то отримаємо результати, відмінні від *UCDP* за відповідний період (табл. 3).

Розбіжність у даних щодо смертей під час воєнних конфліктів, яку публікують різні джерела — це важливе питання, на яке зазвичай звертають увагу дослідники. Частково така ситуація пов'язана з тим, що використовують різні джерела даних, відбір яких заснований на певних міркуваннях.

Це, наприклад, новини, реєстри смертей, звіти уряду, неурядові організації чи інші доступні бази даних. Визначені джерела мають свої критерії відбору, оброблення та подання інформації. Випадки смертей, що розглядаються: прямі — тільки військових (як це подають *UCDP* і *Institute for Health Metrics and Evaluation* — Інститут показників і оцінки здоров'я); прямі і непрямі — разом військових і цивільних (як представляє Каталог конфліктів П. Брекке); з врахуванням подальших смертей від поранень і травм (*Correlates of War*); від бомбардувань і обстрілів цивільного населення; голодування, хвороби, опромінення тощо. Також важливим аспектом є надійність інформації у відібраних джерелах. Хоча непрямі смерті становлять значну частку людських втрат, існує концептуальна складність у проведенні межі між непрямими смертями, спричиненими конфліктом, і смертями, спричиненими іншими факторами. Наприклад, попри те, що голод часто супроводжує війни, його виникнення і масштаби можуть бути зумовлені рівнем санітарії чи відсутністю потрібної транспортної інфраструктури.

Проблема недотримання прав людини у колишній Югославії перебувала під постійним контролем ООН, яка з моменту ескалації конфлікту отримувала з різноманітних джерел повідомлення про значні жертви серед мирного населення, масові вбивства, переслідування, насильницьку депортацію. Тому Рада Безпеки ООН у жовтні 1992 р. ініціювала створення спеціалізованої інституції — Комісії експертів [16], до компетенції якої входило розслідування воєнних злочинів. Збором інформації про злочини займалися також і місії ЄС. Утім, вони створювались з метою дослідження конкретних випадків порушень — насилля проти мусульманських жінок у Боснії і Герцеговині та Хорватії. Наслідком діяльності цих місій ЄС стало підтвердження фактів загибелі людей та масового насилля проти жінок [17, с. 137].

Таблиця 3. Кількість померлих унаслідок воєнних конфліктів на Балканах, за країнами

Країна	База даних, роки				
	<i>UCDP</i>	<i>OWD</i>	<i>OWD</i>	<i>RDC</i>	<i>Nation Master</i>
	1991—2001	1991—2001	1991—2012	1992—1995	1992—2001
Боснія і Герцеговина	53 956	27 428	27 432	102 307	51 093
Північна Македонія	81	151	214	...	...
Сербія	8 793	9 422	9 577	...	...
Словенія	0	28	28	...	...
Хорватія	5 458	6 868	6 910	...	3 641
Чорногорія	0	2	2	...	...

Джерело: складено авторами за даними *UCDP*, *OWD*, *RDC*, *Nation Master*.

Рис. 1. Наслідки воєнного конфлікту
 Джерело: [21].

У 1994 р. у Сараєво створено Центр досліджень і документування (*Research and Documentation Center Sarajevo, RDC*), який у 2019 р. разом із двома іншими організаціями об'єднався для створення онлайн-ресурсу «Атлас боснійських військових злочинів» (*Bosnian War Crimes Atlas*) [18, 19]. У січні 2013 р. *RDC* опублікував своє остаточне дослідження про жертви війни в Боснії та Герцеговині під назвою «Боснійська книга мертвих» [20]. Ця база даних містить 97 207 підтверджених імен громадян Боснії і Герцеговини, які загинули під час війни 1992—1995 рр., і ще 5 100 непідтверджених імен. Це число удвічі перевищує дані *UCDP* та приблизно у чотири *OWD* (див. табл. 3).

Найбільш узагальнена, на нашу думку, схема наслідків військових дій та конкретних причин, що приводять до них, представлена на рис. 1.

Отже, якщо розглядати балканські війни з погляду наведених вище визначень, то слід використовувати усю доступну інформацію щодо смертей, зважаючи на військові конфлікти, що там відбувались: за незалежність між колишніми республіками Югославії, між новими балканськими державами, між етнічними групами всередині країн і випадки геноциду. Така інформація представлена на сайті *Our World in Data*, чи не єдиному

джерелі, яке подає узагальнену інформацію щодо смертей внаслідок воєнних конфліктів як усередині країн, так і між країнами усього світу. Отже, до табл. 3 нами включено дані щодо смертей у всіх балканських країнах у період 1991—2012 рр., отримані із зазначеного сайту.

Згідно з деякою інформацією, отриманою з відкритих джерел, можна навести такі дані. За 78 днів (з 24 березня по 10 червня 1999 р.) регулярних бомбардувань території Югославії загинуло до 528 мирних жителів. Від бомб, крилатих ракет і в зіткненнях з албанськими націоналістами в Косові загинуло 1002 військовослужбовців і поліцейських. Загальна кількість жертв оцінюється за різними джерелами від 1,0 до 2,5 тис. осіб [22].

У конфлікті у Македонії у 2001 р. загалом загинуло понад 70 македонських поліцейських, бійців спецпідрозділів та військових. Точна кількість загиблих з боку бойовиків невідома, але враховуючи використання авіації проти них, вона мала би бути більшою [23].

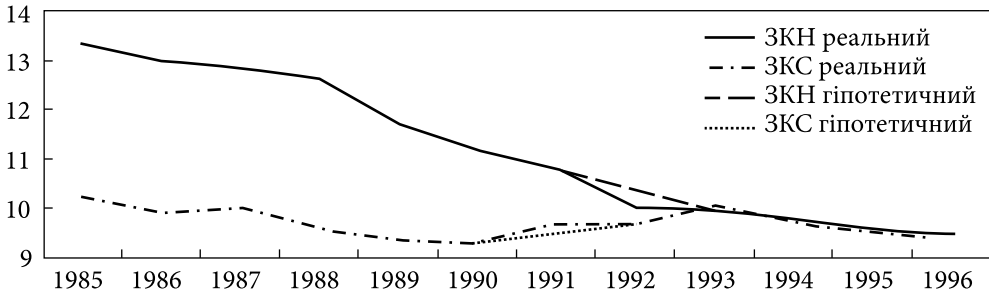
У ході війни в Словенії у 1991 р. за 72 бойові контакти втрати Югославської армії склали 45 убитими, 146 пораненими, а 4693 військовослужбовців і 252 співробітники федеральних служб були взяті в полон. Втрати словенських сил самооборони — 19 убитих (9 комбатантів, інші — цивільні особи) та 182 поранених. Також загинуло 12 громадян іноземних держав, в основному водії на службі міжнародних транспортних компаній [24].

Значна кількість людей залишила своє житло через військові дії. Вже у 1991 р. з Хорватії, Боснії і Герцеговини почалася масова вимушена міграція. Протягом кількох наступних років кількість біженців та переміщених осіб сягнула понад 2 млн осіб.

Повторимо, що непрямі втрати зазвичай важко оцінити, і це призвело, як стверджується у звіті Світового банку, до посилення дебатів навколо приблизної кількості загиблих, і залишатиметься суперечливою та делікатною справою не лише через різноманітність джерел даних та методологій, які використовують, але й значну пропагандистську або юридичну силу оцінок смертності. Переслідування в міжнародних судах або використання гуманітарних фондів можуть залежати від досліджень, які підраховують або оцінюють, скільки некомбатантів загинуло внаслідок війни [25, с. 3—4].

В усіх наведених ресурсах визначення втрат здійснюється за першим підходом. Нами зроблено спробу оцінити демографічні втрати за другим підходом, а саме оцінити надсмертність та дефіцит народжень. Інформаційною базою стали дані Євростату [26], що забезпечує єдиний методологічний підхід до формування динамічних рядів для республік колишньої Югославії. На рис. 2 на базі даних для Словенії проілюстровано застосування другого підходу.

Реальний загальний коефіцієнт смертності (ЗКС) з 1987 р. до 1990 р. мав тенденцію до зниження, у 1991 р. він дещо підвищився, що відбиває події цього року — десятиденну війну (див. табл. 1). Пізніше він декілька

Рис. 2. Реальні та гіпотетичні загальні коефіцієнти народжуваності (ЗКН) та смертності (ЗКС), Словенія, 1985—1996 рр., на 1000 осіб
Джерело: розрахунки авторів за інформацією [26].

років мав тенденцію до підвищення, що може бути пояснено наслідками війни, а після 1993 р. знову почав знижуватись. Реальний загальний коефіцієнт народжуваності (ЗКН) мав сталу тенденцію до зниження. У 1992 р. зниження було більшим, що може бути пояснено реакцією населення на воєнні дії у попередньому році.

У процесі встановлення значень гіпотетичних коефіцієнтів вплив війни на смертність було нівельовано із застосуванням методу лінійної інтерполяції між роком, що передував початку війни (1990 р.), та закінченням (1992 р.). Для народжуваності цими роками стали 1991 та 1993.

З використанням гіпотетичних коефіцієнтів були визначені числа померлих та народжених за умови відсутності війни. Їх порівняння з реальними числами померлих та народжених дало можливість визначити надсмертність та дефіцит народжень. За цим підходом за даними Євростату вдалося визначити втрати тільки для трьох країн: Сербії, Словенії та Хорватії (табл. 4). По двох країнах Євростат не надає демографічних даних у роки активних воєнних дій: по Боснії і Герцеговині за 1992—1995 рр., по Косово за 1998—2001 рр. У Македонії число втрат було невеликим, що робить недоцільним побудову гіпотетичної моделі, а Чорногорії вдалося взагалі уникнути війни.

Таблиця 4. Демографічні втрати внаслідок воєнних конфліктів на Балканах, тис. осіб

Країна-учасник	Надсмертність		Дефіцит народжень	
	оцінка	період	оцінка	період
Сербія	18,1	1996—2001	39,6	1996—2003
Словенія	0,3	1991	0,8	1992
Хорватія	3,1	1991—1992	34,4	1992—1995

Джерело: авторські розрахунки.

У процесі оцінювання втрат Сербії проблемою була інформаційна база: Євростат наводить дані по Сербії починаючи тільки з 1995 р., тобто період 1991—1994 рр. врахувати неможливо. Після 2001 р. в Сербії відбувалось ще одне підвищення смертності та падіння народжуваності, проте цей період потребує окремого дослідження. Звертає на себе увагу, що падіння народжуваності відбувалось на рік пізніше початку воєнних дій, що природно, а закінчувалось на рік—три пізніше.

Хоча підходи визначення втрат різняться між собою, цікавим є порівняння даних таблиць 3 та 4. По двох країнах — Сербії та Словенії — надсмертність є вищою за прямі втрати, причому для Сербії перевищення більше приблизно у два рази. Це може бути пов'язано або зі смертями, які не є безпосередньо наслідком воєнних дій, або з неповнотою фіксації смертей у різних базах даних, у яких реєструються тільки підтверджені смерті, або з якістю демографічної інформації, або з усіма цими чинниками. Для Хорватії, навпаки, надсмертність нижча за прямі втрати приблизно у два рази у порівнянні з базами даних *UCDP* та *OWD* і співставна з даними *Nation Master*.

Стосовно дефіциту народжень, то він більший за надсмертність у всіх трьох країнах. У Хорватії це перевищення становить 11 разів, що теж викликає необхідність окремого дослідження.

Висновки. Усі соціальні катастрофи, передусім війни, призводять до погіршення демографічної ситуації через підвищену смертність, падіння народжуваності та еміграцію. Із цих трьох складових найбільший суспільний та фаховий інтерес викликають демографічні втрати, спричинені загибеллю людей.

Наявні два підходи визначення демографічних втрат вирішують різні питання і в чомусь доповнюють один одного. Обидва підходи мають одну спільну проблему — відсутність надійної інформаційної бази. Дослідження впливу воєнних конфліктів на Балканах не є винятком. Із застосуванням першого підходу у різних базах даних наводиться різна чисельність убитих війною через неповноту інформації і власні критерії врахування окремих категорій населення до загиблих унаслідок воєнних дій. За другого підходу необхідна наявність довготривалих динамічних рядів, чого немає для окремих республік колишньої СФРЮ. Розбіжності в оцінках втрат за двома підходами є природними з огляду на використання різних методологічних інструментів. Проте величина і причини великих відмінностей потребують додаткових досліджень.

Оцінок прямих втрат існує доволі багато, спроб же оцінити надсмертність в окремих республіках колишньої Югославії авторам на момент дослідження не було відомо. Отримані оцінки потребують критичного аналізу та, у разі необхідності, уточнень. Напрямом подальших досліджень є реконструкція (або уточнення) демографічної динаміки (особливо для

Боснії і Герцеговини, яка зазнала найбільших втрат) і урахування довготривалих демографічних тенденцій у визначенні втрат.

Проведене дослідження є важливим у контексті російсько-української війни. Після її закінчення необхідно проведення перепису населення та проведення демографічної реконструкції від 2001 року — року проведення єдиного за роки незалежності перепису населення України. Без здійснення цієї роботи оцінка демографічних втрат неможлива.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Toll of War. The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria. The World Bank. 2017. 148 p. P. 101. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/syria/publication/the-toll-of-war-the-economic-and-social-consequences-of-the-conflict-in-syria> (дата звернення: 11.11.2022).
2. Kugler T., Kang K. kook, Kugler J., Arbetman-Rabinowitz M., Thomas J. Demographic and Economic Consequences of Conflict. *International Studies Quarterly*. March 2013. Vol. 57. No. 1. P. 1—12. URL: <https://www.jstor.org/stable/41804842> (дата звернення: 11.11.2022).
3. Jawad M., Hone T., Vamos E. P., Roderick P., Sullivan R., Millett C. Estimating indirect mortality impacts of armed conflict in civilian populations: panel regression analyses of 193 countries, 1990—2017. *BMC Medicine*. 2020. 18: 266. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01708-5> (дата звернення: 11.11.2022).
4. Checchi F. Estimation of population mortality in crisis-affected populations. Guidance for humanitarian coordination mechanisms. October 2018. Department of Infectious Disease Epidemiology, Faculty of Epidemiology and Population Health. London School of Hygiene and Tropical Medicine. 23 p. URL: <https://healthcluster.who.int/publications/m/item/estimation-of-population-mortality-in-crisis-affected-populations> (дата звернення: 06.12.2022).
5. Judah T., Vracic A. The Western Balkans' statistical black hole. The European Council on Foreign Relations. 02.05.2019. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_western_balkans_statistical_black_hole_eu_enlargement/ (дата звернення: 16.11.2022).
6. Cutting the lifeline — Migration, Families and the Future of Kosovo. European Stability Initiative. 18.09.2006. URL: <https://www.esiweb.org/publications/cutting-lifeline-migration-families-and-future-kosovo> (дата звернення: 06.08.2023).
7. Цюрюпа М. Війна. У кн.: Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
8. Davies S., Pettersson T., Öberg M. Organized violence 1989—2022 and the return of conflicts between states? *Journal of Peace Research*. 2023. Vol. 60. Iss. 4. <https://doi.org/10.1177/00223433231185169> (дата звернення: 11.05.2023).
9. PRIO Battledeaths Dataset. URL: <https://www.prio.org/data/1> (дата звернення: 15.10.2022).
10. Lacina B., Gleditsch N. P. Monitoring trends in global combat: A new dataset of battle deaths. *European Journal of Population*. 2005. Vol. 21(2—3). P. 145—166. <https://doi.org/10.1007/S10680-005-6851-6>
11. Sarkees M. R., Wayman F. Resort to War: 1816—2007. Washington DC: CQ Press, 2010. URL: <https://correlatesofwar.org/data-sets/COW-war/> (дата звернення: 15.10.2022).
12. Conflict. *Georgia Tech*. Dr. Peter Brecke. URL: <https://brecke.inta.gatech.edu/research/conflict/> (дата звернення: 15.10.2022).

13. War deaths. Nation Master. URL: <https://www.nationmaster.com/country-info/stats/Military/War-deaths> (дата звернення: 23.04.2023).
14. Zwierzchowski J., Tabeau E. The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties' Undercount. Conference Paper for the International Research Workshop on 'The Global Costs of Conflict'. The Households in Conflict Network (HiCN) and The German Institute for Economic Research (DIW Berlin). 1—2 February 2010, Berlin. URL: https://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf (дата звернення: 15.10.2022).
15. War and Peace. Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/war-and-peace> (дата звернення: 13.04.2024).
16. Совет Безопасности ООН. Резолюция 780 (1992), принятая на 3119-м заседании 6 октября 1992 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/484/42/PDF/N9248442.pdf?OpenElement> (дата звернення: 15.10.2022).
17. Шимкевич К. О. Основні напрямки діяльності міжурядових та громадських організацій щодо подолання наслідків воєнних злочинів на теренах колишньої Югославії (1991—2008 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 136—139.
18. Research and Documentation Center Sarajevo. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Research_and_Documentation_Center_in_Sarajevo (дата звернення: 25.12.2022).
19. New Atlas Documents Crimes in Bosnian War. Forum ZFD. URL: <https://www.forumzfd.de/en/new-atlas-documents-crimes-bosnian-war> (дата звернення: 25.12.2022).
20. Tokača M. The Bosnian book of the dead: human losses in Bosnia and Herzegovina 1991—1995. Sarajevo: Istrazivacko dokumentacioni centar, 2012. URL: <http://www.mnemos.ba/ba/home/Download> (дата звернення: 25.12.2022).
21. Guha-Sapir D., Van Panhuis W. G. Armed conflict and public health: A report on knowledge and knowledge gaps. Report commissioned by the Rockefeller Foundation, New York, USA. CRED, Brussels, 2002. URL: <https://www.cred.be/node/287> (дата звернення: 15.10.2022).
22. Бомбардування Югославії силами НАТО. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бомбардування_Югославії_силами_НАТО (дата звернення: 15.10.2022).
23. Ерман Г. Історія однієї дружби. Як Україна боролася за єдність Північної Македонії. *BBC News Україна*. 7 лют 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55830089> (дата звернення: 17.10.2022).
24. Osamosvojitvena vojna. Slovenska vojska. URL: <https://www.slovenskavojska.si/o-vojski/zgodovina/osamosvojitvena-vojna/> (дата звернення: 15.04.2023).
25. Guha-Sapir D., D'Aoust O. World Development Report 2011. Demographic and Health Consequences of Civil Conflict. Background Paper. World Bank. Open Knowledge Repository. October 2010. 47 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9083> (дата звернення: 11.11.2022).
26. Population change — Demographic balance and crude rates at national level: Data Browser. Eurostat. https://doi.org/10.2908/DEMO_GIND (дата звернення: 14.11.2023).

REFERENCES

1. The Toll of War. The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria (2017). The World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/syria/publication/the-toll-of-war-the-economic-and-social-consequences-of-the-conflict-in-syria>
2. Kugler, T., Kang, K., Kook, J., Arbetman-Rabinowitz, M., & Thomas, J. (2013). Demographic and Economic Consequences of Conflict. *International Studies Quarterly*, 57 (1), 1—12. <https://www.jstor.org/stable/41804842>

3. Jawad, M., Hone, T., Vamos, E. P., Roderick, P., Sullivan, R., & Millett, C. (2020). Estimating indirect mortality impacts of armed conflict in civilian populations: panel regression analyses of 193 countries, 1990—2017. *BMC Medicine*, 18: 266. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01708-5>
4. Checchi, F. (2018). Estimation of population mortality in crisis-affected populations. Guidance for humanitarian coordination mechanisms. Department of Infectious Disease Epidemiology, Faculty of Epidemiology and Population Health. London School of Hygiene and Tropical Medicine. 23 p. <https://healthcluster.who.int/publications/m/item/estimation-of-population-mortality-in-crisis-affected-populations>
5. Judah, T., & Vracic, A. (2019). The Western Balkans' statistical black hole. The European Council on Foreign Relations. https://ecfr.eu/article/commentary_western_balkans_statistical_black_hole_eu_enlargement/
6. Cutting the lifeline — Migration, Families and the Future of Kosovo (2006). European Stability Initiative. Berlin — Istanbul. <https://www.esiweb.org/publications/cutting-lifeline-migration-families-and-future-kosovo>
7. Tsyuryupa, M. (2002). War. In: Philosophical encyclopedic dictionary. V. I. Shinkaruk (Ed.). H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
8. Davies, S., Pettersson T., & Öberg, M. (2023). Organized violence 1989—2022 and the return of conflicts between states? *Journal of Peace Research*, 60 (4). <https://doi.org/10.1177/00223433231185169>
9. PRIO Battledeaths Dataset (2024). <https://www.prio.org/data/1>
10. Lacina, B., & Gleditsch, N. P. (2005). Monitoring trends in global combat: A new dataset of battle deaths. *European Journal of Population*, 21 (2—3), 145—166. <https://doi.org/10.1007/S10680-005-6851-6>
11. Sarkees, M. R., & Wayman, F. (2010). Resort to War: 1816—2007. Washington DC: CQ Press. <https://correlatesofwar.org/data-sets/COW-war/>
12. Conflict (2024). Georgia Tech. Dr. Peter Brecke. <https://brecke.inta.gatech.edu/research/conflict/>
13. War deaths (2024). Nation Master. URL: <https://www.nationmaster.com/country-info/stats/Military/War-deaths>
14. Zwierzchowski, J., & Tabeau, E. (2010). The 1992—95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties' Undercount. Conference Paper for the International Research Workshop on 'The Global Costs of Conflict'. The Households in Conflict Network (HiCN) and The German Institute for Economic Research (DIW Berlin). https://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf
15. War and Peace. Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/war-and-peace> (дата звернення: 13.04.2024)
16. Security Council. Resolution 780 (1992). Adopted at the 3119th meeting on October 6, 1992. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/484/42/PDF/N9248442.pdf?OpenElement> [in Russian].
17. Shymkevich, K. O. (2015). The main directions of activity of intergovernmental and public organizations in overcoming the consequences of war crimes on the territory of the former Yugoslavia (1991—2008). *Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University*, 44(2), 136—139 [in Ukrainian].
18. Research and Documentation Center Sarajevo (2024). https://en.wikipedia.org/wiki/Research_and_Documentation_Center_in_Sarajevo
19. New Atlas Documents Crimes in Bosnian War (2019). Forum ZFD. <https://www.forumzfd.de/en/new-atlas-documents-crimes-bosnian-war>

20. Tokača, M. (2012). The Bosnian book of the dead: human losses in Bosnia and Herzegovina 1991—1995. Sarajevo: Istrazivacko dokumentacioni centar. <http://www.mnemos.ba/ba/home/Download>
21. Guha-Sapir, D., & Van Panhuis, W. G. (2002). Armed conflict and public health: A report on knowledge and knowledge gaps. Report commissioned by the Rockefeller Foundation, New York, USA. CRED, Brussels. <https://www.cred.be/node/287>
22. NATO bombing of Yugoslavia (2024). https://uk.wikipedia.org/wiki/Bombing_of_Yugoslavia_by_NATO_forces [in Ukrainian].
23. Erman, G. (2021). The story of one friendship. How Ukraine fought for the unity of North Macedonia. *BBC News Ukraine*. February 7. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55830089> [in Ukrainian].
24. Osamosvojitvena vojna. Slovenska vojska (2024). <https://www.slovenskavojska.si/o-vojski/zgodovina/osamosvojitvena-vojna/>
25. Guha-Sapir, D., & D'Aoust, O. (2010). World Development Report 2011. Demographic and Health Consequences of Civil Conflict. Background Paper. World Bank. Open Knowledge Repository. 47 p. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9083>
26. Population change — Demographic balance and crude rates at national level (2024). Data Browser. Eurostat. https://doi.org/10.2908/DEMO_GIND

Стаття надійшла до редакції 21.05.2024

Oleksandr Gladun, Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Deputy Director
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. T. Shevchenka, 60
E-mail: gladun.ua@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6354-6180
Scopus ID: 56682893300

Maryna Puhachova, Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow, Chief Researcher
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. T. Shevchenka, 60
E-mail: maryni@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1680-4284
Scopus ID: 58633072000

DEMOGRAPHIC LOSSES OF THE BALKAN COUNTRIES RESULTING FROM THE WARS

Looking at the current state in which Ukraine found itself due to the Russian-Ukrainian war, many questions arise regarding the possibility of estimating demographic losses resulting from this war. A study of the demographic losses of the Western Balkan countries during the most recent wars in this region is a useful preparation for approbation of a methodological basis for future calculations. Therefore, it is currently relevant to study the specifics of the use of general methodological approaches for determining losses under the conditions of a specific social disaster; to assess the demographic losses of the republics of the former Yugoslavia resulting from the Balkan wars, taking into account the specifics of the course of the crisis and the available information base; to determine the possibility of applying the used approaches to the assessment of demographic losses resulting from the Russian-Ukrainian war.

The purpose of the article is an attempt to estimate the demographic losses of the republics of the former Yugoslavia resulting from the Balkan wars. The tasks are the analysis of

available data and research on demographic losses and obtaining authors' own assessment of them. The scientific novelty is the generalized information from various sources and the study of the specifics of its formation, the authors' assessment of the excess mortality and the birth deficit in some republics of the former Yugoslavia. For the purposes of the analysis, the authors provided a chronology of events in the Western Balkans of the late 20th and early 21st centuries and identified sources of information on losses for each former Yugoslav republic. However, despite the fact that many sources can be found in open access, they differ in the diversity of data, calculation methodology, and completeness of presentation. The article presents generalized information on the number of dead as a result of military conflicts based on several analytical sites. The authors defined two approaches, according to which demographic losses can be calculated: the first is the assessment of direct and indirect losses; the second is the use of the demographic balance equation, when excess mortality and birth deficit are estimated. In all the resources cited in the article, the determination of losses is carried out according to the first approach, the authors of the article made an attempt to estimate demographic losses according to the second approach. Using this approach, based on Eurostat data, it was possible to determine losses for only three countries: Serbia, Slovenia, and Croatia. For two regions, Eurostat does not provide demographic data for the years of active military operations: for Bosnia and Herzegovina for 1992—1995, for Kosovo for 1998—2001. In Macedonia, the number of casualties was small, which makes it impractical to build a hypothetical model, while Montenegro managed to avoid war altogether. So, both approaches have one common problem — the lack of a reliable information base. However, differences in loss estimates between the two approaches are natural due to the use of different methodological tools. Nevertheless, the magnitude and causes of large differences require additional research. It should be noted that there are quite a lot of estimates of direct losses, but at the time of the study, the authors were not aware of attempts to estimate excess mortality in individual republics of the former Yugoslavia. The obtained estimates require critical analysis and, if necessary, adjustments. The direction is the reconstruction (or clarification) of demographic dynamics (especially for Bosnia and Herzegovina) taking into account long-term demographic trends.

Keywords: demographic losses, Balkan wars, excess mortality, birth deficit, total mortality rate, total birth rate, demographic balance equation.